

ECO 271 VSC - Financial Literacy – Practical [2P]

Class: SYBA Economics

Semester: IV

Course Type: Credits Related to Major – Vocational Skill Course

Course Code: ECO 271 VSC

Course Name: Financial Literacy – Practical

No. of Credits: 2 [Practical]

Hours Total Marks: 50 Marks

प्रास्ताविक

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 (NEP 2020) मध्ये विद्यार्थ्यांना अत्यावश्यक जीवनकौशल्यांनी सुसज्ज करण्यावर भर देण्यात आला आहे. यामध्ये चिकित्सक विचारसरणी (Critical Thinking), व्यावहारिक ज्ञान आणि आंतरशाखीय अध्ययन यांना विशेष महत्त्व देण्यात आले आहे. NEP च्या मुख्य उद्दिष्टांपैकी एक म्हणजे विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास घडवून त्यांना वास्तव जीवनातील आव्हानांसाठी सक्षम बनवणे आणि कौशल्याधिष्ठित शिक्षणावर भर देणे. आर्थिक साक्षरता (Financial Literacy) ही या दृष्टीकोनाचा महत्त्वपूर्ण भाग आहे. ती व्यक्तींना योग्य आर्थिक निर्णय घेण्यास, संसाधनांचे कार्यक्षम व्यवस्थापन करण्यास आणि अर्थव्यवस्थेत अर्थपूर्ण योगदान देण्यास सक्षम बनवते.

अभ्यासक्रम उद्दिष्टे (Course Outcomes) –

हा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर विद्यार्थी:

- CO1: आर्थिक साक्षरतेचे महत्त्व समजून आर्थिक नियोजन तयार करू शकतील.
- CO2: मूलभूत आर्थिक संकल्पना समजू शकतील.
- CO3: बँका, पोस्ट ऑफिस व इतर वित्तीय संस्थांचे उद्देश व कार्य समजू शकतील.
- CO4: वैयक्तिक व कौटुंबिक आर्थिक नियोजन लागू करू शकतील.
- CO5: आर्थिक साक्षरतेची संकल्पना समजू शकतील.

घटक व विषयवस्तू (Units and Contents)

घटक 1 (Unit 1) – (प्रायोगिक संख्या: 05)

1. भारतातील बँकांचे कार्य
2. बँकांचे वर्गीकरण – अनुसूचित (Scheduled), राष्ट्रीयीकृत (Nationalized), व्यापारी (Commercial), प्रादेशिक (Regional), सहकारी (Cooperative), सार्वजनिक (Public) व खासगी (Private) बँका
3. बँकांकडून दिल्या जाणाऱ्या सेवा

4. EMI (हप्ता) ची गणना
5. डिजिटल बैंकिंग – साधने, महत्त्व व खबरदारी

घटक 2 (Unit 2) – (प्रायोगिक संख्या: 05)

1. लघु वित्तीय संस्थांची कार्ये
2. बिगर बैंकिंग वित्तीय संस्थांची (NBFC) कार्ये
3. बैंकिंगमधील फसवणूक व सायबर सुरक्षा
4. खात्यांचे प्रकार व त्यांचे अर्थ
5. KYC म्हणजे काय? त्याची आवश्यकता का आहे?
6. कर्जाचे प्रकार व व्याजदर

घटक 3 (Unit 3) – (प्रायोगिक संख्या: 05)

1. बचत व गुंतवणूक – अर्थ व फरक
2. वित्तीय संस्थांकडील बचत व गुंतवणूक योजना
3. कर बचत गुंतवणूक
4. घरगुती अर्थसंकल्पाची तयारी
5. वैयक्तिक बजेट तयार करणे
6. उत्पादनक्षम व अनुत्पादनक्षम खर्च
7. वृद्धापकाळासाठी आर्थिक तरतूद – निवृत्ती वेतन योजना (Pension Schemes)
8. विम्याचे महत्त्व व प्रकार

एकूण प्रायोगिक: 15

(1 प्रायोगिक = 4 तास)

सूचना:

1. घटक 1 ते 3 साठी केस स्टडी, संख्यात्मक उदाहरणे/प्रश्न आणि आलेखांचा समावेश करता येईल.
2. विद्यार्थ्यांनी प्रायोगिक वही (Practical Work Book) तयार करणे आवश्यक आहे

उदाहरण :

विषय: आर्थिक साक्षरता व वैयक्तिक आर्थिक नियोजन

1) प्रस्तावना

आर्थिक साक्षरता म्हणजे व्यक्तीला पैशाचे व्यवस्थापन, बचत, गुंतवणूक, कर्ज, विमा आणि निवृत्ती नियोजन याविषयी योग्य ज्ञान असणे होय. आजच्या डिजिटल युगात बँकिंग व्यवहार, ऑनलाइन पेमेंट, गुंतवणूक योजना आणि कर बचत याविषयी माहिती असणे अत्यावश्यक आहे. या प्रकल्पाद्वारे बँकांचे कार्य, वित्तीय संस्था, बचत-गुंतवणूक आणि वैयक्तिक आर्थिक नियोजनाचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

उद्देश

- ☐ विद्यार्थ्यांना आर्थिक साक्षरतेचे महत्त्व समजावून देणे.
- ☐ भारतातील बँकिंग व्यवस्था व Reserve Bank of India यांच्या कार्याची माहिती करून घेणे.
- ☐ विविध प्रकारच्या बँका व वित्तीय संस्थांची रचना आणि कार्यपद्धती समजून घेणे.
- ☐ बँकांकडून दिल्या जाणाऱ्या विविध सेवांची माहिती मिळवणे.
- ☐ EMI गणना करण्याची पद्धत समजून घेणे व संख्यात्मक उदाहरणे सोडवणे.
- ☐ डिजिटल बँकिंग साधनांचे महत्त्व आणि सुरक्षिततेच्या उपायांची जाणीव करून घेणे.
- ☐ बचत व गुंतवणूक यांतील फरक समजून योग्य आर्थिक निर्णय घेण्याची क्षमता विकसित करणे.
- ☐ वैयक्तिक व कौटुंबिक अर्थसंकल्प तयार करण्याचे कौशल्य आत्मसात करणे.
- ☐ कर बचत योजना, विमा व निवृत्ती नियोजन यांचे महत्त्व समजून घेणे.
- ☐ आर्थिक फसवणूक व सायबर गुन्ह्यांपासून संरक्षणाबाबत जागरूकता निर्माण करणे

विषयाचे सादरीकरण

◆ घटक 1 : बँकिंग व्यवस्था

1. भारतातील बँकांचे कार्य

भारतातील बँकिंग व्यवस्था मुख्यतः Reserve Bank of India (RBI) च्या नियंत्रणाखाली कार्य करते.

बँकांची प्रमुख कार्ये:

1. ठेवी स्वीकारणे (Savings, Current, Fixed Deposit)
2. कर्ज वितरण करणे
3. चलन निर्मिती व पतनिर्मिती
4. निधी हस्तांतरण (NEFT, RTGS, IMPS)
5. सरकारी व्यवहार सांभाळणे

2. बँकांचे वर्गीकरण

प्रकार	उदाहरण
राष्ट्रीयीकृत बँका	State Bank of India
खासगी बँका	HDFC Bank
प्रादेशिक ग्रामीण बँका	ग्रामीण भागातील सेवा
सहकारी बँका	जिल्हा सहकारी बँका
अनुसूचित बँका	RBI च्या यादीतील बँका

3. बँकांकडून दिल्या जाणाऱ्या सेवा

- बचत खाते
- चालू खाते
- कर्ज सेवा
- एटीएम / डेबिट कार्ड
- इंटरनेट बँकिंग
- लॉकर सुविधा

4. EMI (हप्ता) गणना

EMI सूत्र:

$$EMI = \frac{P \times R \times (1 + R)^N}{(1 + R)^N - 1}$$

P = कर्ज रक्कम

R = मासिक व्याजदर

N = हप्त्यांची संख्या

उदाहरण:

₹1,00,000 कर्ज, 10% वार्षिक व्याजदर, 2 वर्षे
(विद्यार्थी येथे संख्यात्मक सोडवणूक दाखवू शकतात)

5. डिजिटल बँकिंग – साधने, महत्त्व व खबरदारी

साधने:

- UPI
- मोबाइल बँकिंग
- इंटरनेट बँकिंग

- डेबिट / क्रेडिट कार्ड

महत्त्व:

- जलद व्यवहार
- वेळेची बचत
- पारदर्शकता

खबरदारी:

- OTP कोणालाही सांगू नये
- अधिकृत ॲपच वापरावे
- संशयास्पद लिंक टाळाव्यात

◆ घटक 2 : वित्तीय संस्था व सुरक्षा

1. लघु वित्तीय संस्थांची कार्ये

लघु वित्त बँका लहान व्यावसायिक, शेतकरी आणि लघुउद्योजकांना कर्ज देतात.

2. NBFC (Non-Banking Financial Companies)

उदा. Bajaj Finance

कार्ये:

- कर्जपुरवठा
- वाहन कर्ज
- वैयक्तिक कर्ज
- गुंतवणूक योजना

3. बँकिंगमधील फसवणूक व सायबर सुरक्षा

प्रकार:

- OTP फ्रॉड
- फिशिंग
- ATM स्किमिंग

प्रतिबंध:

- मजबूत पासवर्ड
- दोन-स्तरीय प्रमाणीकरण
- नियमित खाते तपासणी

4. खात्यांचे प्रकार

प्रकार अर्थ

बचत खाते सामान्य लोकांसाठी

चालू खाते व्यापार्यांसाठी

मुदत ठेव निश्चित कालावधी

5. KYC म्हणजे काय?

KYC (Know Your Customer) म्हणजे ग्राहकाची ओळख पडताळणी प्रक्रिया.

आवश्यकता:

- आर्थिक गुन्हे टाळणे
- पारदर्शक व्यवहार

6. कर्जाचे प्रकार व व्याजदर

- गृहकर्ज
- वाहन कर्ज
- शिक्षण कर्ज
- वैयक्तिक कर्ज

◆ घटक 3 : बचत, गुंतवणूक व आर्थिक नियोजन

1. बचत व गुंतवणूक – फरक

बचत गुंतवणूक
सुरक्षित जोखीम असू शकते
कमी परतावा जास्त परतावा

2. बचत व गुंतवणूक योजना

- मुदत ठेव
- आवर्ती ठेव
- म्युच्युअल फंड
- सार्वजनिक भविष्य निर्वाह निधी (PPF)

3. कर बचत गुंतवणूक

- ELSS
- PPF
- जीवन विमा

4. घरगुती अर्थसंकल्प (उदाहरण)

उत्पन्न खर्च

₹30,000 ₹25,000

बचत ₹5,000

(विद्यार्थी आलेख तयार करू शकतात)

5. वैयक्तिक बजेट

1. मासिक उत्पन्न निश्चित करणे
2. आवश्यक खर्च वेगळा करणे
3. बचत प्रथम ठेवणे

6. उत्पादनक्षम व अनुत्पादनक्षम खर्च

- उत्पादनक्षम: शिक्षण, व्यवसाय
- अनुत्पादनक्षम: अनावश्यक खर्च

7. निवृत्ती वेतन योजना

उदा. National Pension System

महत्त्व:

- वृद्धापकाळातील आर्थिक सुरक्षा
- नियमित उत्पन्न

8. विम्याचे प्रकार

- जीवन विमा
- आरोग्य विमा
- वाहन विमा

केस स्टडी (उदाहरण)

एका कुटुंबाचे मासिक उत्पन्न ₹40,000 आहे.

खर्च ₹30,000 आहे.

→ बचत ₹10,000

→ त्यातील ₹5,000 गुंतवणूक

→ ₹5,000 आपत्कालीन निधी